

УДК 821.14

STYLISTIC SPACE OF THE WORK OF DIOGENES LAERTIUS “ON THE LIVES AND THOUGHTS OF FAMOUS PHILOSOPHERS”**СТИЛІСТИЧНИЙ ПРОСТІР ТВОРУ ДІОГЕНА ЛАЕРЦІЯ “ПРО ЖИТТЯ І ДУМКИ СЛАВНОЗВІСНИХ ФІЛОСОФІВ”****Zvonska L.L./ Звонська Л.Л.***d. of philol., prof./ д.філол.н., проф.*

ORCID 0000-0001-5361-3554

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Volodymyrska, 60, 01601**Київський національний університет імені Тараса Шевченка,**м. Київ, Володимирська 60, 01601*

Анотація. У статті розглядається ідіостиль твору Діогена Лаерція, як белетризований виклад історії філософії і водночас насичений філософськими поняттями, термінами і пасажами наукового дискурсу; розкриваються різні аспекти жанрово-стилістичних особливостей твору Діогена, їх кореляції між культурно-історичними реаліями давньогрецької біографічної та доксографічної літератури та їх використання у творі Діогена; аналізуються такі жанрові підвиди, як апофтегма, анекдот, хрія, діалог-діатриба, епіграма, епістолярій, документалістика та характеризуються стилістичні особливості представленого дискурсу.

Ключові слова: антична біографія та доксографія, Діоген Лаертський, стилістичний простір, жанрові підвиди.

Постать Діогена Лаерція (Διογένης Λαέρτιος), як і вся античність, амбівалентна і суперечлива, не завжди достеменно відома, тож попри те, що він автор фундаментальної історико-філософської праці біографій давньогрецьких філософів, про його життя майже нічого не відомо. Такими ж суперечливими є погляди на його твір “Життя та думки уславлених філософів” (Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων) [8; 12]. Дослідники Діогена, в-основному, зосереджуються на аналізі філософської інформації твору, що й закономірно з огляду на те, що це унікальне і до того ж найкраще збережене джерело майже тисячолітнього періоду історії грецької філософії від VII ст. до н.е. до III ст.н.е. [1; 7; 9; 10; 12]. Однак, окрім окремих розвідок [2] чи побіжних згадок про власне мовний матеріал [5; 6], досі цілісно не були досліджені жанрово-стилістичні характеристики твору Діогена Лаерція, що і зумовило актуальність нашого пошуку. Тож ми маємо на меті розглянути особливості кожного жанрового підвиду та охарактеризувати їх стилістичні виміри в дискурсі твору.

Давньогрецька література елліністичної доби продовжує розвивати все розмаїття жанрів, а серед них особливо популярними для прози стають біографічний та доксографічний напрямки [8]. Традиції класичних зразків напрочуд вдало поєднуються в творі Діогена Лаерція “Життя і думки славнозвісних філософів”, який займає особливе місце в елліністичній прозі [9].

Хоча твір користувався популярністю ще з часу його написання (після II ст.) та став основним джерелом для історії давньогрецької філософії, про життя і навіть ім'я самого автора достеменно нічого невідомо. Такою ж суперечливою є достовірність багатьох його свідчень, оскільки він часто просто повторює інформацію зі своїх джерел, не оцінюючи її критично [11]. Також часто

зосереджується на особистісних характеристиках філософів або незначних деталях їхніх біографій, ігноруючи виклад власне філософських вчень. Проте на відміну від багатьох інших античних джерел, Діоген Лаерцій описує філософські доктрини, не намагаючись їх перетлумачити чи розширити, тому його виклад є неупередженим і близьким до першоджерел [3; 4].

Діоген Лаерцій виступає як біограф та доксограф античних мислителів, а не як філософ, тому його виклад відрізняється від стилю філософів, які або викладають власні вчення, або намагаються дискредитувати інші філософські погляди [1]. Певна інформація з цієї величезної колекції біографій, де переплітаються філософія, поезія, анекдоти і гумор, є справді ненадійним історичним джерелом філософії античності. Однак багато біографій широко визнаються автентичними і часто містять вичерпну інформацію, зокрема про іонійських натурфілософів та італійських філософів [11; 12].

Хоча Діоген помиляється в деяких деталях, часом суперечить сам собі та приписує одні й ті самі анекдоти різним філософам, зрештою, Діоген створює свого роду енциклопедію античної філософії, подаючи докладні відомості про філософські школи та їх представників, детальний перелік назв філософських праць, цікаві і повчальні випадки з життя, причини смерті філософів та інші подробиці. Його оповіді – це творчий синтез історії та вигадки, серйозного і тривіального, наукового і загадкового, прозового і поетичного.

Для ідіостилу Діогену Лаерцію характерна строкатість стилю викладу — від серйозно-наукового до переказів та анекдотів. Також він використовує численні жанрові підвиди: апофтегма, анекдот, діалог-діатриба, епістолярій, поезія, епітафії, документалістика тощо.

Апофтегма (ἀπόφθεγμα “вислів, припис”) належить до афористичних висловлювань, проте вона відрізняється від афоризму, сентенції чи гноми, хоча всі ці вислови також прагнуть лаконічно висловити глибинну думку. Афоризми, зазвичай, не обов’язково належать відомим історичним діячам та не завжди переслідують моральну чи духовну мету та, на відміну від апофтегми, можуть бути незрозумілим при першому прочитанні. Апофтегма ж належить або приписується відомій історичній постаті; у тексті Діогена, це в першу чергу – сім мудреців, чий авторитет був на античні часи найвищим. Апофтегма наповнена моральним змістом, має настановчий та повчальний характер і є квінтесенцією протрептично-скопичної літератури. Вона актуальна для громадського та індивідуального життя, містить роздуми про важливі речі людського буття і вказує шлях до морального вдосконалення. Залежно від соціальної адаптації чи, навпаки, протистояння суспільним нормам чи умовностям, як це має місце у кініків, апофтегма підкреслює моральну перевагу і досконалість власної поведінки, переконань та вчення.

Так, в розділі про Фалеса Діоген наводить багато апофтегм цього одного з семи мудреців і першого з філософів, вочевидь цією кількістю підкреслюючи і звеличуючи його мудрість: Φέρεται δὲ καὶ ἀποφθέγματα αὐτοῦ τάδε: πρεσβύτατον τῶν ὄντων θεός: ἀγένητον γάρ. κάλλιστον κόσμος: ποίημα γὰρ θεοῦ. μέγιστον τόπος: ἅπαντα γὰρ χωρεῖ. τάχιστον νοῦς: διὰ παντὸς γὰρ τρέχει. ἰσχυρότατον ἀνάγκη: κρατεῖ γὰρ πάντων. σοφώτατον χρόνος: ἀνευρίσκει γὰρ πάντα.

Дійшли також такі його апофтегми: Найдавніше з усього – бог, бо він не народжений. Найкраще – світ, бо він творіння бога. Найбільше – простір, бо він все охоплює. Найшвидше – розум, бо він пробігає скрізь. Найсильніше – необхідність, бо вона панує над усім. Наймудріше – час, бо він віднаходить усе [DL 1, 35]. Для Піттака Діоген наводить одну апофтегму: ἀποφθεγμα αὐτοῦ: καιρὸν γινῶθι. Його апофтегма: «Знай зручну нагоду» [DL 1, 79], а розповідаючи про Біона просто вказує: πλείστα τε καταλέλοιπεν ὑπομνήματα, ἀλλὰ καὶ ἀποφθέγματα χρειώδη πραγματείαν περιέχοντα. Він залишив багатенько записок, і корисних і влучних висловів на різні потреби [DL 4, 47].

Та найбільше апофтегм знаходимо у розділі про Арістотеля, праці якого Діоген надзвичайно поціновує и наводить їх розлогий перелік, тож фрагменти 5-ї книги від 17 до 21 присвячені висловам Арістотеля, а після переліку його праць, Діоген підсумовує

πολλὰ γὰρ καὶ ἄλλα εἰς αὐτὸν ἀναφέρεται συγγράμματ' αὐτοῦ καὶ ἀποφθέγματα, ἀγράφου φωνῆς εὐστοχήματα ἰομυ πρῖνυсується ще й чимало інших творів та апофтегм, а також влучних, однак незаписаних виразів [DL 5, 34]. А наводячи апофтегми знаменитого учня Арістотеля, Феофраста, Діоген також підкреслює, що він подає їх не вичерпно, а мудрих висловів у нього так само було значно більше, ніж він перелічує:

φέρεται δ' αὐτοῦ ἀποφθέγματα ταυτὶ χρειώδη: θᾶπτον ἔφη πιστεύειν δεῖν ἴππῳ ἢ χαλίνῳ ἢ λόγῳ ἀσυντάκτῳ. συνεχές τε ἔλεγε πολυτελές ἀνάλωμα εἶναι τὸν χρόνον. Відомі такі його апофтегми: він казав, що слід радше довіряти коневі без вузди, ніж безтолковому слову. І часто повторював, що сама дорогоцінна трата – це час [DL 5, 39-40].

Сповненими апофтегм є життєписи кініків (Антісфен, Діоген, Монім, Онесікріт, Кратет, Метрокл, Гіппархія, Меніпп, Менедем), що складають цілу 6-ту книгу, зокрема яскраві апофтегми Антісфена [DL 6, 5-7] та Діогена [DL 6, 37-39].

Близькими до апофтегм були також догми; слово δόγμα походить від дієслова δέχομαι «беру, приймаю», котре бере основу від протоіндоєвропейського *dek- «брати». У давньогрецькій літературі має два ключових смислових моменти: 1) філософський – у значенні думки, переконання [Pl. Leg.644d, Res. 538c Tht.158d; Epicur.Nat.14.7, 15.28, Str.15.1.59, Ph.1.204]; 2) юридичний: вирок, рішення [Pl. Leg.926d; And.4.6; D.5.19, cf. 18.154; X.An.3.3.5; Plb.6.13.2, IG12(3).173.22; D.H.8.87]

Ось як Діоген описує догми кініків у життєписі Антісфена: Ἀρέσκει δ' αὐτοῖς καὶ τέλος εἶναι τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν, ὡς Ἀντισθένης φησὶν ἐν τῷ Ἡρ ακλει, ὁμοίως τοῖς στωικοῖς: ἐπεὶ καὶ κοινωμία τις ταῖς δύο ταύταις αἰρέσεσιν ἐστίν. ὁ θεὸς καὶ τὸν κυνισμόν εἰρήκασι σύντομον ἐπ' ἀρετὴν ὁδόν. καὶ οὕτως ἐβίω καὶ Ζήνων ὁ Κιτιεύς. Ἀρέσκει δ' αὐτοῖς καὶ λιτῶς βιοῦν, αὐτάρκεσι χρωμένοις σιτίοις καὶ τρίβωσι μόνοις, πλούτου καὶ δόξης καὶ εὐγενείας καταφρονοῦσιν. ἐνιοὶ γοῦν καὶ βοτάναις καὶ παντάπασιν ὕδατι χρωῶνται ψυχρῶ σκέπαις τε ταῖς τυχούσαις καὶ πίθοις, καθάπερ Διογένης, ὃς ἔφασκε θεῶν μὲν ἴδιον εἶναι μηδενὸς δεῖσθαι, τῶν δὲ θεοῖς ὁμοίων τὸ ὄλ ἴγων χρήζειν. Ἀρέσκει δ' αὐτοῖς καὶ τὴν ἀρετὴν διδακτὴν εἶναι, καθά φησιν Ἀντισθένης

ης ἐν τῷ Ἡρακλεῖ, καὶ ἀναπόβλητον ὑπάρχειν: ἀξιέραστον τε τὸν σοφὸν καὶ ἀναμάρτητον καὶ φίλον τῷ ὁμοίῳ, τύχη τε μηδὲν ἐπιτρέπειν. *На їхню думку, кінцевою метою є життя згідно з добродетеллю, як пише Антісфен у «Гераклі», - подібно як у стоїків: оскільки далєбі є певна спільність поміж цими двома школами. Тому-то і кінїзм називають короткою дорогою до добродетелі; і так само жив і Зенон Кїтїйський. На їхню думку, треба жити просто, вдовільняючись лише хлїбом та одним плащем, зневажаючи багатство, славу і знатність. Так, дехто з них їдять тїльки зелень і п'ють холодну воду, живуть, де трапиться, навіть і в бочках, як-от Дїоген, який казав, що ознакою богів є нічого не потребувати, а подібних до богів – потребувати мало чого. Згідно з їхнім ученням, добродетелі можна і навчити, як говорить Антісфен у «Гераклі», зате втратити її неможливо. Мудрець вартий любові, безхїбний і дружній до собї подібного, ні в чому не покладається на випадок [DL 6, 104-105].* А в 7-й книзі, починаючи з фрагмента 38 і до кінця оповіді про Зенона (7,160) Дїоген розповідає про вчення стоїків, викладене в їхніх догмах: τὰ δὲ δόγματα κοινῶς ἐστὶ τάδε: λελέχθω δ' ἐπὶ κεφαλαίων, ὅσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλω ν ποιεῖν εἰώθαμεν *Їхні переконання в загальному є такими; хай буде висловлено в головних рисах, як ми вже звично робили для всіх інших.*

Такий жанровий підвид, як анекдот (ἀνέκδοτον “не видане, не опубліковане”), у сучасному тлумаченні, яке зазнало пейоризації, є відмінним від оригінального. А в античності анекдоти належали до розвинутої усної традиції і користувалися популярністю. Зазвичай анекдот оформляється як зустріч героя оповіді з видатною історичною особою, між якими відбувається діалог, де часто виникає якесь смішне непорозуміння, певна гра слів чи смислів, кумедні питання чи відповіді. Словом, це веселий і повчальний життєвий випадок, дотепний і водночас нетрадиційний, часто із стилізацією образу філософа. Велика кількість анекдотів Дїогена Лаерція пов'язана із найнеординарнішою особистістю філософії античності — з Дїогеном Сїнопським (напр., DL 6, 43, 60).

Компонентом анекдоту і водночас близьким до апофтегми виступає ще один афористичний жанр – хрія (χρεία “тема для розмови, влучна відповідь, влучний вислів”). На відміну від апофтегми, яка має самодостанє вживання безвідносно до певної розповіді чи особи, хрія є частиною історичної розповіді, анекдоту чи якогось сюжету. Якщо гномічні вислови, сентенції (навіть авторські) можуть перебувати в узагальненому і позачасовому вербальному просторі, то хрія пов'язана з конкретною ситуацією, історичною чи анекдотичною, стосовно конкретної особи. Хрія часто була лаконічною і влучною відповіддю, яка підкреслювала образ її автора, характер, спосіб життя і вміння відстоювати свої принципи та переконання. Дуже часто вона була необхідним і кульмінаційним елементом анекдоту, його вербальною квінтесенцією. Приклад хрії-кульмінації коротенької оповіді анекдотичного характеру про Фалеса: οὐδὲν ἔφη τὸν θάνατον διαφέρειν τοῦ ζῆν. “σὺ οὖν”, ἔφη τις, "διὰ τί οὐκ ἀποθνήσκεις;" "ὅτι", ἔφη, "οὐδὲν διαφέρει". *Він запевняв, що смерть нічим не відрізняється від життя. «То ж чому ти не помираєш?» - запитав хтось. «Адже, - каже Фалес, - нічим не відрізняється» [DL 1, 35] та про Дїогена:*

πρὸς δὲ τὸν ἐν τῷ συμποσίῳ σιωπῶντα τὸ ὄλον ἔφη,
 "εἰ μὲν ἀμαθὴς εἶ, φρονίμως ποιεῖς, εἰ δὲ πελαίδευσαι, ἀφρόνως." *А до одного гостя на бенкеті, що не проронив ні слова, він звернувся: «Якщо ти неук, то чиниш розсудливо, а якщо освічений, то нерозсудливо»* [DL 5, 40]. Яскраві приклади використання хрій у життєписах стоїків можна зустріти в 6-й книзі (DL 6, 38, 43, 44, 60).

Поезія є одним із звичних та здавна використовуваних філософами жанрів, зокрема всім відомі викладені в поетичній формі вчення Ксенофана, Парменіда та Емпедокла. Тож і в своїй прозовій біографії філософів Діоген Лаерцій подає майже 1000 віршованих рядків, майже 250 з яких складають 52 власні епіграми самого Діогена. Це, в основному, епіграматична поезія, що була надзвичайно популярною в елліністичну добу; більшість епіграм – це епітафії, що дозволяють яскраво звеличити та навіть героїзувати філософа, як бачимо в епіграмі на честь Зенона Елейського, який став жертвою тирана: ἤθελες, ὦ Ζήνων, καλὸν ἤθελες ἄνδρα τύραννον κτείνας ἐκλύσαι δουλοσύνης Ἐλέαν. ἀλλ' ἐδάμης: δὴ γάρ δε λαβὼν ὁ τύραννος ἐν ὄλμῳ κόψε. τί τοῦτο λέγω; σῶμα γάρ, οὐχὶ δὲ σέ *О Зеноне, прекрасне бажання ти мав: тирана Злого вбити й Елею з рабства звільнити. Та страчений був: тиран заток тебе в ступі. Ні, що я кажу? Тіло твоє, а не тебе!* [DL 9, 28].

Таку ж тональність апофеозу великого філософа простежуємо в епіграмах-епітафіях на честь Платона: καὶ πῶς, εἰ μὴ Φοῖβος ἀν' Ἑλλάδα φῦσε Πλάτωνα, ψυχὰς ἀνθρώπων γράμμασιν ἠκέσατο; καὶ γὰρ ὁ τοῦδε γεγὼς Ἀσκληπιὸς ἐστὶν ἱητὴρ σώματος ὡς ψυχῆς ἀθανάτοιο Πλάτων *А якби Феб не подарував Греції Платона, щоби вчений лікував душі людей? Але він послав його, як й Асклепія, свого сина — найкращого лікаря тіла, тому Платон мав бути лікарем безсмертної душі* [DL 3, 45]. Наведемо приклад епітафії-апофеозу Сократа: πῖνέ νυν ἐν Διὸς ὄν, ὦ Σώκρατες: ἦ σε γὰρ ὄντως καὶ σοφὸν εἶπε θεός, καὶ θεὸς ἡ σοφίη. πρὸς γὰρ Ἀθηναίων κώνειον ἀπλῶς σὺ ἐδέξω: αὐτοὶ δ' ἐξέπιον τοῦτο τεῶ στόματι *Пий тепер, Сократе, в Зевса на Олімпі, тебе ж бо Мудрим назвав бог, а мудрість – це бог. Судді афінські тебе засудили випити яд цикути, Та самі себе прирекли смерті в твоїх устах* [DL 2, 46].

Серед інших жанрових підвидів Діоген активно використовує діалог-діатрибу. Діатриба (διατριβή “тривала розмова”, “обговорення”, “нарікання”) – це промова, часто діалогічна (і часто з фіктивним співрозмовником) з метою критики, часто з використанням гумору, спонувань та емоцій. У викладі діатриби було написана низка відомих філософських творів, зокрема Біона Борисфеніта, Телеса Мегарського та Епиктета. Діатриба сформувалася на зразках публічного полемічного красномовства, в елліністичну добу часто експромтного і тому близького до звичної розмовної мови. Прикладами діатриб рясніє 6-та книга про кініків, що й зрозуміло з їхнього вчення та життєвої позиції в усьому протистояти соціуму. Наведемо приклад коротенького діалогу-діатриби Діогена: Πάντα τῶν σοφῶν εἶναι λέγων καὶ τοιούτους λόγους ἐρωτῶν οἴους ἄνω προειρήκαμεν: πάντα τῶν θεῶν ἐστί: φίλοι δὲ τοῖς σοφοῖς οἱ θεοί: κοινὰ δὲ τὰ τῶν φίλων. *Кажучи, що все належить мудрецам, він розмірковував таким чином: все належить богам; мудреці – друзі богів; у друзів все спільне; значить, все належить мудрецам* [DL 6, 72].

Діоген Лаерцій використовує документальний або ж фіктивний епістолярій, який є важливими для його доксографії, адже в листах розкривається характер особистості, а іноді, як це має місце з листами Епікура, – філософське вчення. Відомо й визнано, що Епікур викладав свої філософські доктрини у листах, три з яких збереглися повністю, інші ж збереглися фрагментарно, однак вважаються ймовірно автентичними. І ці три повні листи (до Менекея, Піфокла і Геродота) дійшли до сучасного читача завдяки твору Діогена Лаерція, який так і зазначає: “Α δὲ αὐτῷ δοκεῖ ἐν αὐτοῖς ἐκθέσθαι πεῖράσομαι τρεῖς ἐπιστολάς αὐτοῦ παραθέμενος, ἐν αἷς πᾶσαν τὴν ἑαυτοῦ φιλοσοφίαν ἐπιτέμῃται *Я спробую представити його вчення, надавши три його листи в якій він уособлює всю свою філософію* [DL 10, 28]. Серед інших прикладів використання Діогеном епістологографічної спадщини філософів можна назвати листи семи мудреців та листи Платона, Зенона та інших філософів, які не збереглися в інших античних джерелах, тому не можуть визнаватися достовірними.

Ще іншими засобами, до яких вдається Діоген, є документальні свідчення, зокрема постанови та заповіді. Якщо численні заповіді, наведені в творі (напр., Платона, Арістотеля, Теофраста, Стратона, Лікона та Епікура), не піддаються верифікації, то наприклад, псефізма вшанування Зенона за його вчення та взірцевий спосіб життя, більшістю дослідників вважається автентичною [DL 7, 10-12]. Ця постанова афінського народу є доказом соціального статусу Зенона зокрема та філософів загалом в елліністичному суспільстві III ст.

Таким чином, жанрово-стилістичний аналіз твору Діогена Лаерція “Про життя та думки славнозвісних філософів” показав, що Діоген у межах жанру біографії та доксографії майстерно використовує значну кількість жанрових підвидів. Гармонійне вплетення в історико-філософський дискурс апофтегми, анекдота, хрїї, діатриби, епістолярію та документалістики свідчить про майстерність автора та широкі стилістичні виміри твору, який є надзвичайно оригінальним зразком давньогрецької літератури елліністичного періоду.

Література:

1. Менжулін, В.І. Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні. - Київ: НаУКМА : Аграр Медіа Груп, 2010.
2. Сушко К. Лексико-стилістичні особливості трактату Діогена Лаертського “Про життя, вчення та висловлювання знаменитих філософів” // Літературознавчі студії. - 2013. - Вип. 39(2). - С. 400-406.
3. Bray J. The Epistolary Novel: Representation of Consciousness. - London and New York, 2003.
4. Clay D. Paradosis and Survival: Three Chapters in the History of Epicurean Philosophy. - Ann Arbor, 1998.
5. Cao, G. M. Diogenes Laertius, in Grafton, A.; Most, G. W.; Settis, S. (eds.), The Classical Tradition, Cambridge, Massachusetts and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press, 2010.
6. Hope R. The Book of Diogenes Laertius. - New York, 1930.
7. Kaibel G. Athenaei Naucratis deipnosophistarum libri xv, vol. 3. - Stuttgart, 1890.

8. Mejer J. Biography and Doxography. Four Crucial Questions Raised by Diogenes Laertius // Die griechische Biographie in hellenistischer Zeit: Akten des internationalen Kongresses vom 26.-29. Juli 2006 in Würzburg. - Berlin, Boston: De Gruyter, 2007. - P. 431-442.

9. Mejer J. Diogenes Laertius and His Hellenistic Background. Wiesbaden: Steiner, 1978.

10. Stangroom J. The Great Philosophers. - Metro Books, 2007.

11. Swift, P. The History and Mystery of Diogenes Laertius // Prajñā Vihāra: Journal of Philosophy and Religion. - 2007. - №8 (1). - P. 34-49.

12. White, S. Diogenes Laertius and Philosophical Lives', in Koen De Temmerman (ed.), The Oxford Handbook of Ancient Biography: Oxford Handbooks, 2020.

Abstract. *The article examines the idiosyncrasy of the work of Diogenes Laertius, as a fictionalized account of the history of philosophy and at the same time saturated with philosophical concepts, terms and passages of scientific discourse; various aspects of the genre-stylistic features of Diogenes' work are revealed, their correlations between the cultural and historical realities of ancient Greek biographical and doxographic literature and their use in Diogenes' work; genre subtypes such as apophthegm, anecdote, khria, dialogue-diatribes, epigram, epistolary, documentary are analyzed, and the stylistic features of the presented discourse are characterized.*

Key words: *ancient biography and doxography, Diogenes Laertius, stylistic dimensions, genre subspecies.*